

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.308048>

Ю. В. Гродецький,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого;

О. В. Зайцев,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Термінологічні особливості

Єдиним елементом складу кримінального правопорушення, визначення якого передбачене КК України, є суб'єкт кримінального правопорушення. Норми щодо суб'єкта кримінального правопорушення зосереджені у розділі IV Загальної частини КК. У першу чергу звертає на себе увагу назва цього розділу: «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)». У назві відображено два рівноцінних за своїм значенням поняття – «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності» та «суб'єкт кримінального правопорушення». Сам по собі такий підхід законодавця викликає питання: 1) чому застосовано дві назви? 2) можливо за цими двома назвами криється різний зміст? 3) якщо обидві назви охоплюють одне поняття, то чи не є це порушенням принципів законодавчої техніки? Для відповіді на ці питання слід звернутися до таких понять як «законодавча техніка» та «якість кримінального законодавства».

Останнім часом в Україні активно обговорюється можливість прийняття нового Кримінального кодексу¹, тому питання про якість кримінально-правових норм набуває особливого значення. У науці кримінального права запропоновані такі критерії оцінки якості законодавства України про кримі-

¹ Концепція реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept>.

нальну відповідальність: 1) рівень забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина; 2) ступінь наукової обґрунтованості; 3) адекватність об'єктивним закономірностям та соціальним потребам; 4) відповідність Конституції; 5) системність і узгодженість з іншими кримінально-правовими нормами та нормативно-правовими актами інших галузей права; 6) формальна визначеність і структурованість закону; 7) термінологічно-мовна визначеність; 8) логічність змісту².

Серед цих критеріїв значне місце займають показники, що ґрунтуються на принципах законодавчої техніки. За своїм змістом законодавча техніка складається з 1) засобів і прийомів юридичного викладу волі законодавця та 2) засобів і прийомів документального вираження змісту нормативного акту. Особливе значення для законодавчої техніки має спеціальна юридична термінологія. Необхідними умовами раціонального використання цієї термінології є її єдність, загальне визнання та стійкість. Єдність термінології означає, що однакові терміни повинні мати тотожне значення, а для позначення одних й тих самих понять неприпустимо використовувати різні терміни. Загальне визнання термінології базується на тому, що вона визнається теорією і практикою. Нарешті, стійкість термінології означає, що не слід без достатньо вагомих причин запроваджувати нові терміни та відмовлятися від тих, що використовуються давно. Дотримання вказаних правил законодавчої техніки при створенні норм кримінального права є запорукою їх ефективності.

Уявляється, що у розділі IV Загальної частини КК мають місце відхилення від названих правил законодавчої техніки, про що свідчить термінологія, яка використана у КК для позначення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Так, у розділі IV Загальної частини КК йдеться про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення і підлягає кримінальній відповідальності. Саме

² Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленського. Харків : Право, 2011. С. 52.

на це спрямовані всі норми, що передбачені цим розділом. Інший висновок був би неправильним, адже у ч. 1 ст. 11 КК вказано, що кримінальне правопорушення може бути вчинене лише суб'єктом кримінального правопорушення. Виходячи з цього, словосполучення «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності» не може позначати якогось іншого поняття крім того, яке охоплюється словосполученням «суб'єкт кримінального правопорушення». Отже, ці два словосполучення є тотожними за змістом. Один з принципів законодавчої техніки полягає у тому, що одному поняттю повинен відповідати один термін (слово, словосполучення). У зв'язку з цим слід визнати, що подвійна назва у заголовку розділу IV Загальної частини КК є надмірною та свідчить про порушення законодавцем вказаного принципу законодавчої техніки.

Крім того, така подвійна назва не відповідає і основним властивостям законодавчої мови, до яких, зокрема, належать точність, ясність, логічність та лаконічність. Для правильного розуміння волі законодавця слід дотримуватися і правил конструювання заголовків, одне з яких полягає у тому, що такі заголовки повинні бути короткими та зрозумілими. Натомість, заголовок розділу IV Загальної частини КК є невиправдано довгим та викликає питання щодо того, як розуміти термінологічну подвійність.

Термінологія розділу IV Загальної частини КК порушує і логіку побудови тексту закону. Назва цього розділу «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)» свідчить, що законодавець на перше місце ставить словосполучення «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності», надаючи йому перевагу над конструкцією «суб'єкт кримінального правопорушення», що вказана у дужках фактично як допоміжна. Проте, вже перша ст. 18 цього розділу має назву «Суб'єкт кримінального правопорушення», а у ч. 1 передбачене визначення цього поняття. При цьому про особу, яка підлягає кримінальній відповідальності, у цій статті взагалі не згадується. Враховуючи, що ця стаття передбачає фундамента-

льні для даного розділу поняття та дефініції, слід зробити висновок, що у ній перевага надається вже конструкції «суб'єкт кримінального правопорушення». Таким чином, законодавець зробив різні термінологічні акценти у назві розділу IV та у ст. 18 Загальної частини КК.

Безумовно, що назва розділу IV Загальної частини КК потребує вдосконалення, але усунення вказаної подвійності у цій назві не виправить повністю ситуацію, адже у різних статтях КК також використовується різна термінологія щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Так, термін «суб'єкт кримінального правопорушення» в КК використовується, зокрема, в ч. 1 ст. 11, ст. 18, в ст. 26, ч. 2. ст. 27 Загальної частини КК. В Особливій частині КК цей термін вживається, наприклад, у примітці до ст. 158-1 КК при визначенні осіб, що вчинили кваліфікований вид кримінального правопорушення, передбаченого вказаною статтею.

Разом з тим, законодавець використовує і скорочений вид цього словосполучення – «суб'єкт правопорушення», який передбачений приміткою до ст. 369-3 КК. Проте у цій примітці йдеться про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, що передбачене вказаною статтею КК. Отже, під «суб'єктом правопорушення» у даному випадку слід розуміти також «суб'єкта кримінального правопорушення». Законодавча техніка вимагає точності термінології, тому вказана скорочена форма «суб'єкт правопорушення» є недоліком КК та потребує виправлення.

У диспозиціях статей як Загальної (напр., ч. 1 ст. 2, ст. 23), так і Особливої (напр., ч. 2 ст. 114, ст. 193) частин КК широко застосовується ще одне слово – «особа», яке використовується у значенні «суб'єкт кримінального правопорушення». Крім цього, в КК зустрічається ще і поняття «винний» (див., напр.: ст.ст. 46, 53, п. 7 ч. 1 ст. 67 КК), яке також є синонімом поняття «суб'єкт кримінального правопорушення».

Отже, у КК використовується такий синонімічний ряд: «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності», «суб'єкт кримінального правопору-

шення», «суб'єкт правопорушення», «особа» та «винний».

Слід визнати, що у КК існують п'ять термінологічних одиниць, які позначають одне й те саме поняття. Необхідності у такому різноманітті немає. Це не що інше, як відхилення від принципів законодавчої техніки.

Теорії кримінального права відоме поняття інформаційної надмірності тексту кримінального закону, яка розглядається як порушення змістовної еквівалентності тексту КК та є недоліком, що потребує виправлення³.

Уявляється, що доцільно говорити і про термінологічну надмірність⁴, під якою слід розуміти використання у КК різної термінології для позначення одного поняття. Термінологічна надмірність свідчить про порушення принципів законодавчої техніки та є недоліком КК, який слід виправляти. Ідеальним способом усунення термінологічної надмірності є виявлення у КК всього синонімічного ряду та залишення лише одного найбільш оптимального терміну. Разом з тим, у деяких випадках з різних причин такий спосіб реалізувати буде важко.

Так, синонімічний ряд «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності», «суб'єкт кримінального правопорушення», «суб'єкт правопорушення», «особа» та «винний» доцільно було б замінити одним словосполученням «суб'єкт кримінального правопорушення», адже саме воно використовується у двох статтях Загальної частини КК, які для цього питання є визначальними. Йдеться, по-перше, про ч. 1 ст. 11 КК, де у визначенні поняття кримінального правопорушення законодавець для вказівки на того, хто вчинює кримінальне правопорушення, використовує словосполучення «суб'єкт кримінального правопорушення». Другою статтею є ст. 18 КК, де у її назві та у визначенні, що передбачене ч. 1, вживається також словосполучення «суб'єкт криміналь-

³ Загинець З. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. С. 291.

⁴ Гродецький Ю. В. Термінологічна надмірність як недолік законодавства України про кримінальну відповідальність. *Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування* : матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 трав. 2021 р.) / редкол.: Л. М. Демидова (голов. ред.), Н. В. Шульженко (заст. голов. ред.), О. С. Попович, Д. О. Куковиниць; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України [та ін.]. Харків : Право, 2021. С. 60–64.

ного правопорушення».

Утім, можна допустити поряд з використанням цього словосполучення ще й вживання більш короткого, а через це й більш зручного, слова «особа». Такий прийом значно економить текст КК, що відповідає вже іншому принципу законодавчої техніки, тому це було б розумним компромісом. Отже, у КК доцільно вживати два терміни «суб'єкт кримінального правопорушення» та «особа», якими слід позначати того, хто вчинив кримінальне правопорушення.

Деяко остронь стоїть поняття «особа винного» (див., напр.: п. 3 ч. 1 ст. 65 КК), яке не тотожне за змістом поняттю «суб'єкт кримінального правопорушення».

Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» є більш конкретним, тому що на відміну від поняття «особа винного» має законодавче визначення (ст. 18 КК), де окреслено чітко коло його ознак, а поняття «особа винного» законодавчого визначення немає, хоча і використовується у КК.

У науковій літературі поняття суб'єкта кримінального правопорушення і особи винного довгий час ототожнювались (до 80-х років ХХ ст.). Однак, це неправильно. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення і особи винного виконують в кримінальному праві різні функції. Перше поняття виконує функцію визначення одного з елементів складу кримінального правопорушення, а значить і підстави кримінальної відповідальності, а друге – функцію індивідуалізації покарання.

Поняття «особа винного» використовується при призначенні покарання та охоплює значну кількість характеристик, що не належать суб'єкту кримінального правопорушення. Зокрема, це можуть бути дані, що характеризують соціально-демографічний, фізичний, психологічний, правовий і морально-етичний статус особи. В межах поняття особи винного суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не

погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан⁵ та інші обставини, що дають можливість суду не тільки визначити, яка міра покарання є необхідною і достатньою для винного, а й дозволяють, деякою мірою, прогнозувати поведінку особи в майбутньому.

Отже, різне призначення понять «суб'єкт кримінального правопорушення» та «особа винного» визначає і різний їх зміст, що у даному випадку є виправданим та не порушує загальну логіку побудови кримінально правових норм та систему КК.

У науковій літературі було запропоноване ще одне поняття – «суб'єкт кримінальної відповідальності», під яким окремі науковці розуміють фізичну особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке характеризується загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, а у випадках, що передбачені в Особливій частині КК, також іншими ознаками, які мають кримінально-правове значення для обґрунтування кримінальної відповідальності та її реалізації. Як впливає з цього визначення, суб'єкт кримінальної відповідальності є узагальнюючим поняттям, що охоплює ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення, які передбачені в ч. 1 ст. 18 КК, та ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, що передбачені в ч. 2 ст. 18 КК.

Деякі науковці до поняття «суб'єкт кримінальної відповідальності» включають поряд з фізичною особою, ще й юридичних осіб, які не можуть вчинити кримінальне правопорушення, але за певних умов можуть, на думку цих вчених, нести кримінальну відповідальність.

На сьогодні поняття суб'єкта кримінальної відповідальності не отримало широкого визнання серед науковців, а законодавство його взагалі не знає.

Дефініція та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення

⁵ Пункт 3 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

Починаючи ще з другої половини ХХ сторіччя погляд на статті законів, як на основний зміст права критикувався як «вузьконормативне, нормативистське, позитивістське розуміння права». Ця критика була заснована на справедливому докорі в недоцільності зведення права лише до текстів законів, так як це тягне за собою відрив від практики його реалізації та зменшує значення прав і свобод людини, а також моральних основ права⁶. У зв'язку з цим виникає питання, як слід ставитись на практиці до дефініцій тих понять, що передбачені КК? Чи можна відійти від нормативних визначень понять та керуватись чимось іншим? Незважаючи на обґрунтованість критики позитивістського розуміння права, слід пам'ятати, що насправді держава при правильному нормотворенні здебільшого лише формалізує в законах про кримінальну відповідальність загальновизнані в суспільстві або необхідні для життєдіяльності неї самої уявлення про певні поняття та правила поведінки. При відповіді на поставлені питання слід застосовувати диференційований підхід. У випадках наявності у КК досконалих, науково обґрунтованих та апробованих практикою дефініцій, слід користуватись саме ними. У разі виявлення неповноти, помилок у нормах права, виникненні на практиці різного розуміння кримінально-правових норм, слід вдаватись до тлумачення, яке б уточнювало законодавчі дефініції.

Уявляється, що дефініція суб'єкта кримінального правопорушення, яка передбачена ч. 1 ст. 18 КК належить до першого типу, тобто є достатньо досконалою для того, щоб не сумніватись у доцільності її використання на практиці.

Отже, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

З цього визначення випливає, що суб'єкт кримінального правопору-

⁶ Yevhen V. Shevchenko, Iryna O. Zinchenko, Yuriy V. Grodetskiy. A Look at Criminal Law Reform in Ukraine through the Prism of Jus est Art Boni et Aequi. *Pakistan Journal of Criminology*. Vol. 14. № 4. October-December. 2022. P. 35–39.

шення характеризується трьома обов'язковими ознаками: 1) фізична особа; 2) осудність особи; 3) вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Фізична особа

Передусім суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа, тобто людина. Цей висновок фактично закріплений у статтях 6, 7 і 8 КК, де передбачено, що підлягають кримінальній відповідальності громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Всі ці суб'єкти є людьми.

Разом з тим, положення про те, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа, існувало не завжди.

Так, в Афінах діяв спеціальний суд для тварин та неживих предметів, що спричинили людям смерть або каліцтво. Засуджені предмети викидалися за межі полісу. Кожний рік урочисто засуджувались сокира і ніж, якими був позбавлений життя віл під час свят в честь бога Зевса в Акрополі. Сокира і ніж визнавалися винними і викидалися у море.

В одному з найдавніших писемних документів людства – Біблії є положення, що встановлюють відповідальність тварин. Так, у Старому Заповіті (кн. Вихід, 28) зазначено: «Якщо віл заколе чоловіка або жінку до смерті, то вола побити камінням і м'яса його не їсти; а господар вола невинуватий». У цій нормі, по-перше, йдеться про істотну шкоду (смерть людини) того рівня, який властивий кримінальному правопорушенню, тому можна ставити питання зі сфери кримінального права. По-друге, у даній нормі здійснюється розмежування за ознакою суб'єкта. Людина (господар вола) визнається невинуватою, тобто не є суб'єктом кримінального правопорушення. А от до вола застосовуються досить жорстокі заходи – побиття камінням, що можна розглядати як покарання, адже іншого значення у позбавленні життя тварини немає, тому що її м'ясо заборонено їсти. Значить метою цих заходів є відплата волу за вчинене, а це свідчить про застосування саме покарання.

Збереглися 92 протоколи судових процесів в судах Франції в період з XII по XVIII ст., в яких зафіксовано звинувачення і засудження різних тварин та комах⁷. Так, в 1710 р. засудили щурів і мишей за нанесення значної шкоди посівам, а в 1740 р. – корову.

Коли населення якогось населеного пункту потерпало від шкідливих комах чи тварин, вони подавали скаргу до відповідного церковного суду. Призначався адвокат для захисту звинувачених. Після трьохразового виклику звинувачених до суду, приймалося заочне рішення. Потім оголошувався наказ покинути засудженим дану місцевість під загрозою заклинання. Якщо засуджені комахи чи тварини в зазначений строк не покидали місцевість, тоді урочисто проголошувалась формула заклинання. Наприклад, судовий процес між громадою Сен-Жульєна і жуками продовжувався більше 40 років (1445–1487 р.р.) і закінчився компромісом, згідно з яким жукам надавалась окрема ділянка родючої землі. Адвокат подав скаргу, її задовольнили і процес знову було поновлено. У 1266 р. в містечку Фонтене-о-Роз біля м. Париж спалили свиню, яка з'їла дитину. У 1386 р. в м. Фалез (Нормандія) свиню, що покалічила руку і око хлопчику, засудили до нанесення такого ж каліцтва, а потім повісили. У м. Діжоні до смерті приговорили коня, що вбив людину (1386 р.). У м. Базелі судили півня, що зніс яйце (1474 р.). Дзвін протестантської церкви в Ла-Рошелі був засуджений за те, що він скликав єретиків до молитви. Його покарали батогами, закопали у землю, а потім знову відкопали (1685 р.).

В Англії до середини XIX ст. зберігався звичай, згідно якого тварини та неживі предмети, що спричинили смерть людині, повинні віддаватись богу, в результаті чого такі тварини або предмети конфіскувались в дохід королівської скарбниці. Тільки статутом 1846 р. цей пережиток минулого було скасовано.

Призначення покарання до тварин, комах та предметів неживого світу

⁷ Канторович Я. Процессы против животных в средние века. СПб : Издание «Юридической Библио-

ґрунтувалось на містичних поглядах на кримінальне правопорушення як на діяння, що ображало бога та світ, який він охороняє. Звідси робили висновок, що засудженню підлягає будь-хто або будь-що, що завдало шкоду світу⁸.

У вітчизняному праві з часів Руської правди в законодавстві не було норм про засудження тварин, комах та предметів неживого світу.

У сучасному кримінальному праві цивілізованих країн вже не існує положень, згідно яких можна притягти до кримінальної відповідальності тварин, комах або предмети неживого світу.

Водночас, це не свідчить про відсутність підстав кримінальної відповідальності у разі заподіяння шкоди собакою, яка належить конкретній особі. Наприклад, залежно від наслідків, що настали, і психічного ставлення власника до них, таке діяння може бути кваліфіковано як умисне чи необережне кримінальне правопорушення проти життя або здоров'я особи⁹.

Окремої уваги заслуговує *проблема визнання юридичних осіб суб'єктами кримінального правопорушення*. Ще наприкінці XIX ст. серед науковців була поширена думка, що проблема визнання юридичних осіб суб'єктами кримінального правопорушення однозначно вирішена у науці кримінального права на користь неможливості притягнення до кримінальної відповідальності таких юридичних осіб. Однак, у зв'язку з роботою над прийнятим у 2001 році Кримінальним кодексом знову з'явилися публікації, де пропонувалося до суб'єктів кримінального правопорушення включити також і юридичних осіб. Цій проблемі буди присвячені декілька окремих монографій. Отже, питання знову стало актуальним і потребує детального розгляду.

У першу чергу слід звернутися до законодавчого досвіду. У кодифіко-

теки», 1897. 58 с.

⁸ Детальніше про історичний аспект див.: Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве. Исторический очерк : учебное пособие. Харьков : Изд-во Укр. юрид. акад., 1992. 83 с.

⁹ Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 12.12.2023 р., справа № 948/1814/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115593466> (дата звернення: 22.06.2024); Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 02 червня 2020 року у справі № 509/916/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89580063> (дата звернення: 22.06.2024).

ваних нормативних актах кримінально-правового характеру, що діяли у XIX ст. на певній території сучасної України, були передбачені норми про кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Кримінальна відповідальність юридичних осіб здавна відома також і зарубіжному кримінальному праву. Відповідні положення можна знайти в законодавстві США, Англії, Франції та інших країн. Ще в Французькому ордонансі 1670 р. містилась спеціальна стаття, що встановлювала кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені громадами і корпораціями.

У сучасному зарубіжному кримінальному законодавстві до цього часу існують норми, що встановлюють відповідальність юридичних осіб. Наприклад, ст. 2.07 Зразкового кримінального кодексу США 1962 р. передбачає відповідальність корпорацій, некорпоративних об'єднань і осіб, що діють або повинні діяти в їх інтересах. На кримінальну відповідальність корпорацій вказує § 20.20 КК штату Нью-Йорк. У ст. 121-2 КК Франції 1992 р. зазначено, що за виключенням держави, юридичні особи підлягають кримінальній відповідальності. Статті 131–139 цього кодексу містять перелік покарань, що застосовуються до юридичних осіб: ліквідація юридичної особи; заборона остаточно або на певний строк професійної або громадської діяльності; конфіскація предмету, що використовувався для вчинення кримінального правопорушення; розголошення прийнятої судової постанови; закриття остаточно або на певний строк відповідних підприємств чи закладів та ін.

Передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб також за кримінальними кодексами Італії, Нідерландів, Бельгії, Румунії та деяких інших країн.

Існує й інший підхід – в кримінальному законодавстві, наприклад, Японії, Швейцарії, Болгарії, Угорщини, Польщі відповідальність юридичних осіб виключається.

Таким чином, законодавці різних країн дотримуються двох різних тра-

дицій. Відповідно до однієї юридичні особи можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності, а відповідно до іншої – не можуть.

У зв'язку з цим слід розглянути норми розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» Загальної частини КК України. Цим розділом КК було доповнено згідно із Законом № 314-VII від 23.05.2013 р.¹⁰. У ст. 96-6 КК передбачені такі види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація.

Ці заходи за своїм характером схожі з тими, що передбачені КК Франції 1992 р., у якому юридичні особи визнаються суб'єктами кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим виникає питання щодо юридичної природи заходів кримінально-правового характеру, які передбачені ст. 96-6 КК. Чи свідчать вони про кримінальну відповідальність юридичних осіб?

Правильна відповідь на це питання пов'язана із з'ясуванням концептуальних засад, на яких ґрунтується кримінальне законодавство кожної держави. І тут є відмінності між концепціями кримінального права Франції та України. Не можна сказати, що якась з них є помилковою. Просто історично так склалося, що підходи щодо фундаментальних засад кримінального права у різних державах мали різну логіку та сприйняли різні ідеї.

Вітчизняний законодавець різних історичних епох та наукова спільнота у переважній своїй більшості виходили з того, що не можуть бути визнані суб'єктом кримінального правопорушення юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо), тому що відповідальність в кримінальному праві завжди пов'язана з виною, а ця характеристика властива тільки людині. Якщо на якомусь підприємстві внаслідок порушення вимог законодавства про охорону праці, певних правил безпеки загинули люди, кримінальній відповідальності підлягає не підприємство, а винуваті у цьому відпові-

¹⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 26.04.2015 р. № 314-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. Ст. 183.

дальні особи. Це передбачено, зокрема, ст.ст. 271–274 КК.

Саме тому, коли Україна повинна була реалізовувати прийняті на себе зобов'язання відповідно до підписаних та ратифікованих міжнародних угод, було прийнято рішення не змінювати фундаментальні засади кримінального права, що фактично призвело б до його повного переформатування, а запровадити у розділі XIV-1 Загальної частини КК України не покарання, які можна застосовувати лише до суб'єктів кримінального правопорушення, а заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які не є покараннями. Такий підхід дозволив зберегти традиції вітчизняного кримінального права, що слід оцінити позитивно. Будь-які зміни у праві завжди пов'язані з певним періодом адаптації правової системи до цих змін. А масштабні зміни викликають довгий період адаптації, протягом якого правове регулювання має чисельні недоліки, що у кримінальному праві може вплинути на невинуватене застосування кримінальної репресії. Суспільство погано сприймає такі новації, що негативно впливає на ефективність реалізації кримінально-правових норм.

Таким чином, нормативною підставою для висновку про суб'єктів кримінального правопорушення повинна бути ч. 1 ст. 18 КК, у якій вказано, що такими суб'єктами можуть бути лише фізичні особи, тобто люди. До цих суб'єктів не належать предмети неживого світу, тварини, риби, комахи та інші живі істоти, крім людини. Не належать до них і юридичні особи.

Осудність особи

Другою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є осудність особи.

У ч. 1 ст. 18 КК осудність особи передбачена як обов'язкова ознака суб'єкта кримінального правопорушення. Цій ознаці присвячена окрема стаття 19 КК, яка має назву «Осудність». У ч. 1 ст. 19 КК вказано, що осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Отже, осудність – це здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Законодавець у чинному кримінальному законодавстві виходить з того, що лише осудна особа може вчинити кримінальне правопорушення і, отже, може підлягати кримінальній відповідальності. Кримінальне правопорушення завжди є актом поведінки свідомо діючої особи.

Важливість встановлення осудності особи обумовлена не лише тим, що осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду вказує, що осудність є ще й юридичною підставою вини та кримінальної відповідальності¹¹. В. С. Трахтеров розглядав осудність як умову кримінальної відповідальності, і при цьому вказував, що осудність можна розглядати і як передумову вини¹². Така позиція є більш точною. Отже, осудність є передумовою вини, а без встановлення вини не може бути кримінальної відповідальності і покарання.

Осудність передбачає наявність двох обов'язкових умов: 1) здатності особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) здатності керувати такими діями (бездіяльністю).

У науковій літературі виокремлюють критерії осудності. Таких критеріїв є два: 1) медичний критерій; 2) юридичний (психологічний) критерій.

Медичний критерій осудності в кримінально-правових нормах не визначений, хоча він завжди передбачається. Медичний критерій означає наявність у особи під час вчинення кримінального правопорушення, як правило, психічного здоров'я, відповідного рівня розвитку психічних функцій, що обумовлюють здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Водночас, медичний критерій осудності не свідчить про обов'язкову

¹¹ Постанова ККС ВС від 26.06.2019 р., справа № 202/5997/17, провадження № 51-6228км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769692> (дата звернення: 22.06.2024).

¹² Трахтеров В. С. Вменяемость как условие уголовной ответственности. *Ученые записки Харьковского юридического института. Кафедры уголовного права и процесса и криминалистики*. Вып. IX. Харьков, 1957. С. 5–7.

відсутність у особи психічного розладу. Наприклад, особа із розумовою відсталістю може бути визнана осудною, підлягати кримінальній відповідальності і покаранню¹³. Визначальним є відсутність такого впливу розладу на психіку людини, як обмеження його інтелектуально-вольових здатностей, що характеризує юридичний критерій обмеженої осудності, або їх виключення, що є ознакою неосудності. Звернемо увагу, що обмежена осудність (ст. 20 КК) є видом осудності, яка залишаючись в межах родового поняття осудності має свої ознаки та самостійне юридичне значення¹⁴.

Юридичний критерій характеризується двома ознаками – інтелектуальною і вольовою, в яких і розкривається його зміст. Свідомість і воля взаємозалежні й лише в сукупності виступають передумовою визнання особи винною¹⁵.

Інтелектуальна ознака юридичного критерію осудності – це здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії чи бездіяльність. Ця характеристика означає:

по-перше, адекватне розуміння фактичних об'єктивних ознак кримінального правопорушення (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків);

по-друге, правильну оцінку свого діяння як суспільно небезпечного.

У судовій психіатрії вказують, що здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) свідчить і про усвідомлення та критичну оцінку особою свого діяння¹⁶.

Вольова ознака юридичного критерію осудності – це здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення керувати своїм діян-

¹³ Ухвала ККС ВС від 25 вересня 2018 р., справа № 659/172/18, провадження № 51-8820ск18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822708> (дата звернення: 22.06.2024); Постанова ККС ВС від 12 квітня 2018 року, справа № 659/579/16-к, провадження № 51-2073км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73438155> (дата звернення: 22.06.2024).

¹⁴ Зайцев О. В. Науково-практичний коментар до ст. 20 КК України «Обмежена осудність». *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 4. С. 41–44.

¹⁵ Постанова ККС ВС від 6 лютого 2020 року, справа № 234/18511/18, провадження № 51-4960км19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87527892> (дата звернення: 22.06.2024).

¹⁶ Первомайский В. Б. Невменяемость: два подхода к определению понятия. *Вісник Асоціації психі-*

ням. Йдеться про спроможність особи до вільного прояву волі, самостійного вибору варіанту кримінально-протиправної поведінки.

З тексту ст. 19 КК випливає, що осудність визначається тільки щодо часу (моменту) вчинення особою кримінального правопорушення і тільки у зв'язку з ним. Саме щодо нього необхідно з'ясувати, чи здатна особа правильно оцінювати суспільно небезпечний характер вчиненого діяння, його суспільно небезпечні наслідки і керувати своїми діями (бездіяльністю).

Стан осудності – це норма, типовий стан психіки людини, характерний для її певного віку. Як правило, стан осудності презюмується, бо він характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає тільки за наявності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечне діяння.

Із осудністю пов'язане і досягнення мети покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК покарання «має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами». Тільки осудна особа здатна правильно усвідомлювати сутність вчиненого кримінального правопорушення, а тому і вірно розуміти обґрунтованість і справедливість призначеного покарання. Лише за таких умов призначене покарання багато в чому визначає подальшу поведінку засудженого, спонукає його не вчинювати нових кримінальних правопорушень.

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

Третя ознака суб'єкта – вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Вік як характеристика використовується в кримінальному праві в декількох аспектах: 1) як суб'єктивна передумова кримінальної відповідальності, коли вік становить одну з ознак суб'єкта кримінального правопорушення і у зв'язку з цим входить до складу кримінального правопорушення,

що є підставою кримінальної відповідальності; 2) як одна з підстав для криміналізації діянь; 3) як одна з пом'якшуючих обставин, що передбачена п. 3 ч. 1 ст. 66 КК – вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; 4) як підстава для встановлення особливостей кримінальної відповідальності та покарання для певної категорії осіб – неповнолітніх (Розділ XV Загальної частини КК).

У цій темі вік розглядається як ознака суб'єкта кримінального правопорушення, що належить до складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності.

Взагалі розрізняють такі види віку: 1) біологічний (морфологічний, медичний) вік людини; 2) соціально-психологічний вік; 3) календарний (паспортний, хронологічний) вік. Виокремлюють також мінімальний вік та максимальний вік.

Коли ставиться питання про суб'єкта кримінального правопорушення, то вирішується питання про наявність ознак складу кримінального правопорушення. У зв'язку з цим біологічний вік людини, як показник вікових змін, не має значення. У першу чергу кримінальне право цікавить той рівень психічного розвитку особи, на фоні якого формується її психічне ставлення до вчинення кримінального правопорушення. Найкраще для цього підходить соціально-психологічний вік, який є показником рівня певного розумового розвитку людини, свідчить про достатні інтелектуальні та вольові здібності особи, а також про наявність необхідної бази знань, які дозволяють особі повністю розуміти зміст та значення її вчинків. Утім, ефективної методики виявлення рівня соціально-психологічного віку людини, який можна було б виразити у певних показниках, поки що не існує.

У зв'язку з цим застосовується спрощений підхід, який ґрунтується на припущенні, що при досягненні певного календарного віку людина набуває властивостей, характерних для відповідного соціально-психологічного віку. Такий підхід надає практикам при застосуванні норм кримінального права

простий та зрозумілий механізм, що дозволяє шляхом документальної перевірки встановити цю ознаку суб'єкта кримінального правопорушення.

Отже, вік людини у кримінальному праві – це календарний період між народженням людини та будь-яким іншим календарним моментом її життя.

При визначенні суб'єкта кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 18 КК зазначено, особа повинна мати вік, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

Визначити вік суб'єкта кримінального правопорушення для різних видів кримінальних правопорушень можна за допомогою ст. 22 КК, яка спеціально призначена для цього, що впливає навіть з її назви – «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність».

У ч. 1 ст. 22 КК встановлений загальний мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність – 16 років. У ч. 2 ст. 22 КК передбачений перелік тих кримінальних правопорушень, відповідальність за які може наставати з 14 років.

Вчинення суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла на час здійснення кримінального правопорушення визначеного законом віку, свідчить про відсутність суб'єкта кримінального правопорушення, а, отже, і про відсутність складу кримінального правопорушення, внаслідок чого виключається кримінальна відповідальність.

Встановлення в законодавстві мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, ґрунтується на тому, що необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності є вольовий характер вчинку особи. Прояв волі можливий тільки за наявності усвідомлення фактичної та юридичної сторін діяння. Такі інтелектуальні можливості в людини з'являються не відразу після народження, а тільки по досягненні певного віку.

Визначення цього мінімального віку в кримінальному праві різних країн завжди було складною проблемою.

Так, наприкінці XVIII – початку XIX століть в законодавствах різних

країн встановлювались наступні показники мінімального віку: 9 років – Італія, Іспанія; 10 років – Австрія, Болгарія, Голландія, Данія; 12 років – Німеччина, Угорщина, Румунія, Сербія, Швейцарія; 13 років – Туреччина; 16 років – Норвегія.

Дослідники відзначають, що на сучасному етапі у світі відсутній єдиний підхід до визначення мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність¹⁷. У різних державах погляди на такий мінімальний вік різняться: 7 років – Йорданія, Ірландія, Єгипет, Ліван, Лівія, Пакистан, Сінгапур; 9 років – Бангладеш; 10 років – Англія і Уельс; 12 років – Бразилія, Ізраїль, Канада, Нідерланди; 13 років – Франція, Узбекистан; 14 років – Австрія, Італія, Болгарія, Румунія, Словаччина, ФРН, Угорщина, Японія, більшість пострадянських держав; 15 років – Данія, Ісландія, Норвегія, Польща, Фінляндія, Чехія, Швеція; 16 років – в переважній більшості інших країн.

Наприклад, у США за загальним правом особа, що не досягла семирічного віку, не несе кримінальної відповідальності за свою поведінку. Особа, що досягла 14-річного віку, відповідає за вчинене нею злочинне діяння в повному обсязі. Щодо неповнолітніх від 7 до 14 років діє спростовна презумпція «нездатності» вчинити злочин, що полягає в такому: докази того, що неповнолітній у вказаному віці розумів «неправильність» свого вчинку, мають бути тим більше вагомими й значущими, чим молодше вік особи. Таким чином, у віці семи років презумпція досить сильна, поступово з віком вона втрачає свою силу та зовсім зникає в 14-річному віці. Проте на цей час питання про вік кримінальної відповідальності в США, як правило, регулюється законодавством штатів¹⁸.

Зважаючи на такий різний підхід у визначенні віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, комітет ООН з прав дитини звертає увагу, що згідно з документально підтвердженими даними в галузі розвитку дитини

¹⁷ Андрусак Г. М. Кримінальна відповідальність неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн. *Правова позиція*. Дніпро, 2020. № 2 (27). С. 114–119.

¹⁸ Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний до-

та неврології, зрілість і здатність до абстрактного мислення продовжує розвиватися у дітей у віці 12–13 років у зв'язку з тим, що їхня лобова частка все ще розвивається. Відповідно, підлітковий вік є унікальним визначальним етапом у розвитку людини, що характеризується швидким розумовим розвитком, і це впливає на ухвалення ризикованих рішень, певні процеси ухвалення рішень і здатність контролювати імпульси. Таким чином, державам-учасницям ООН рекомендується взяти до відома останні наукові висновки і, відповідно, збільшити мінімальний вік щонайменше до 14 років¹⁹.

Протягом довгого часу в вітчизняному кримінальному законодавстві зберігається вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, – 16 років, а за окремі кримінальні правопорушення – 14 років.

Доктрина, законодавство²⁰ і судова практика²¹ виходять із єдиного правила, що особа вважається такою, яка досягла певного віку, починаючи з наступної доби після дня народження.

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, визначається саме на час вчинення кримінального правопорушення. Тому дуже важливо при розслідуванні в кримінальному провадженні встановити точний вік особи (число, місяць, рік народження).

Вік особи встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо²².

свід). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1. С. 166–174.

¹⁹ Зауваження загального порядку № 24 (2019) «Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей» URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=11 (дата звернення: 22.06.2024).

²⁰ Про затвердження форми картки на особу, стосовно якої судом розглянуто матеріали кримінального провадження, та Інструкції щодо її формування : Наказ ДСА України від 05.12.2013 р. № 169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0169750-13#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

²¹ Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. Узагальнення судової практики від 29.08.2003 р. Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

²² Пункт 6 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у

У тому ж разі, коли відсутні документи, які підтверджують вік, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК необхідне проведення судово-медичної експертизи. Під час такої експертизи виявляють рівень вікових змін тіла людини, що відповідає певному календарному віку.

На практиці застосовують наступні правила встановлення віку за відсутності можливості виявити його за документами:

1) При встановленні експертизою точного року народження, днем народження вважається останній день цього року.

2) При встановленні експертизою мінімальної та максимальної меж року народження, потрібно виходити із передбачуваного експертизою мінімального віку такої особи²³.

У ст. 22 КК передбачені декілька видів віків, з яких може наставати кримінальна відповідальність.

У частині 1 ст. 22 КК прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Цей вік називають загальним віком, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У частині 2 цієї ж статті встановлений знижений вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, – чотирнадцять років. Він встановлений за окремі, прямо перелічені законом кримінальні правопорушення. Серед них зазначені, наприклад, такі, як: умисне вбивство (статті 115–117 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398); диверсія (ст. 113), бандитизм (ст. 257), зґвалтування (ст. 152), сексуальне насильство (стаття 153), крадіжка (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308) тощо. Передбачений ч. 2 ст. 22 КК перелік кримінальних правопорушень, за які

справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

²³ Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. Узагальнення судової практики від 29.08.2003 р. Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

настає відповідальність з чотирнадцяти років, є вичерпним.

Аналіз цих кримінальних правопорушень дає підставу для висновку, що законодавець знизив вік кримінальної відповідальності, у першу чергу, за дві групи кримінальних правопорушень: 1) насильницькі кримінальні правопорушення; 2) майнові кримінальні правопорушення.

В основу зниження віку кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення покладені такі критерії: 1) рівень розумового розвитку особи, який свідчить про можливість вже з чотирнадцяти років усвідомлювати суспільну небезпечність кримінальних правопорушень, перерахованих у ч. 2 ст. 22 КК; 2) значна суспільна небезпечність (тяжкість) більшості з цих кримінальних правопорушень; 3) значна поширеність більшості з цих кримінальних правопорушень серед підлітків.

Особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років не відповідає за кримінальні правопорушення, за які встановлюється відповідальність з шістнадцяти років, навіть якщо вона брала в них участь як співучасник. У цих випадках особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років може нести відповідальність тільки коли в її діянні містяться ознаки іншого кримінального правопорушення, за яке законом встановлена відповідальність з чотирнадцяти років. Наприклад, якщо неповнолітній у віці до шістнадцяти років бере участь разом з іншими особами, що досягли шістнадцяти років, у такому кримінальному правопорушенні як примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань шляхом насильства, небезпечного для життя чи здоров'я (ч. 3 ст. 355 КК), то він може відповідати тільки за вчинення насильницьких дій, наприклад, за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження за ст. 121 КК.

Якщо ж у спільному вчиненні кримінального правопорушення брали участь декілька осіб, окремі з яких не досягли 14 років, то цей факт може впливати також і на визнання наявності кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення. Так, у судовій практиці був випадок, коли з мотивувальної

частини постанови й ухвали кваліфікуючу ознаку «за попередньою змовою групою осіб» виключили у зв'язку з недосягненням учасниками крадіжки віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. В обґрунтування цього було зазначено, що згідно зі ст. 26 КК України, будь-яка форма співучасті передбачає умисну спільну участь у вчиненні умисного кримінального правопорушення декількох суб'єктів кримінального правопорушення, якими можуть бути лише фізичні осудні особи, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність²⁴.

Останнього часу набула значного поширення дитяча кримінально-протиправна діяльність. Згідно з статистичними даними неповнолітні у віці до 14 років вчиняють в декілька разів більше кримінальних правопорушень порівняно з неповнолітніми у віці від 14 до 16 років. Крім того, урбанізація, бурхливий розвиток інформаційних технологій, освоєння комп'ютерної техніки у дитячому віці, що стало масовим явищем, та деякі інші соціально-економічні процеси призводять до акселерації, тобто до прискорення фізичного та психічного дозрівання підлітків. У зв'язку з цим згідно оцінок багатьох психологів, фізіологів та правознавців можливість повністю усвідомлювати соціальний характер свого вчинку з'являється у особи ще до досягнення нею 14-річного віку. Тому в науковій літературі зустрічаються пропозиції понизити вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, до 13 років або навіть нижче.

У низці випадків кримінальна відповідальність можлива лише за кримінальні правопорушення, вчинені повнолітніми особами, тобто особами, які досягли вісімнадцятирічного віку, бо за характером цих кримінальних правопорушень їх фактично не можуть вчинити неповнолітні особи. До таких кримінальних правопорушень належать, наприклад, ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК), втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність

²⁴ Ухвала Верховного Суду України від 19.01.2010 р., справа № 5-4519км09. URL:

(ст. 304 КК).

КК України не встановлює максимального віку, після досягнення якого неможливе настання кримінальної відповідальності. Однак деякі обмеження застосування закону про кримінальну відповідальність у зв'язку з досягненням певного віку все-таки зустрічаються. Так, не можна застосовувати до осіб, які досягли пенсійного віку, такі покарання як громадські роботи (ст. 56 КК), виправні роботи (ст. 57 КК), обмеження волі (ст. 61 КК).

У науковій літературі з приводу встановлення максимального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, зустрічаються такі основні точки зору: 1) потрібно встановити максимальний вік, з якого не може наставати кримінальна відповідальність, на межі 65–75 років; 2) такий максимальний вік встановлювати не потрібно, тому що існує поняття неосудності, яке дозволяє виключити можливість притягнення до кримінальної відповідальності, якщо при досягненні певного віку особа втратила здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Тому встановлення будь-яких формалізованих критеріїв є недоцільним.

Список літератури

1. Yevhen V. Shevchenko, Iryna O. Zinchenko, Yuriy V. Grodetskiy. A Look at Criminal Law Reform in Ukraine through the Prism of Jus est Art Boni et Aequi. *Pakistan Journal of Criminology*. Vol. 14. № 4. October-December. 2022. P. 35–51.

2. Андрусак Г. М. Кримінальна відповідальність неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн. *Правова позиція*. Дніпро, 2020. № 2 (27). С. 114–119.

3. Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 12.12.2023 р., справа № 948/1814/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115593466> (дата звернення: 22.06.2024).

4. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 02 червня 2020 року у справі № 509/916/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89580063> (дата звернення: 22.06.2024).

5. Гродецький Ю. В. Термінологічна надмірність як недолік законодавства України про кримінальну відповідальність. *Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування*: матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 трав. 2021 р.) / редкол.: Л. М. Демидова (голов. ред.), Н. В. Шульженко (заст. голов. ред.), О. С. Попович, Д. О. Куковинець; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України [та ін.]. Харків : Право, 2021. С. 60–64.
6. Загинеї З. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.
7. Зайцев О. В. Науково-практичний коментар до ст. 20 КК України «Обмежена осудність». *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 4. С. 41–44.
8. Зауваження загального порядку № 24 (2019) «Про права дитини в системі правосуддя щодо дітей» URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=11 (дата звернення: 22.06.2024).
9. Канторович Я. Процессы против животных в средние века. СПб : Издание «Юридической Библиотеки», 1897. 58 с.
10. Концепція реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept>.
11. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1. С. 166–174.
12. Первомайский В. Б. Невменяемость: два подхода к определению понятия. *Вісник Асоціації психіатрів України*. 1999. № 2. С. 65–76.
13. Постанова ККС ВС від 12 квітня 2018 року, справа № 659/579/16-к, провадження № 51-2073км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73438155> (дата звернення: 22.06.2024).
14. Постанова ККС ВС від 26.06.2019 р., справа № 202/5997/17, провадження № 51-6228км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82769692> (дата звернення: 22.06.2024).
15. Постанова ККС ВС від 6 лютого 2020 року, справа № 234/18511/18, провадження № 51-4960км19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87527892> (дата звернення: 22.06.2024).
16. Постанова Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
17. Постанова Пленуму ВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 26.04.2015 р. № 314-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 12. Ст. 183.

19. Про затвердження форми картки на особу, стосовно якої судом розглянуто матеріали кримінального провадження, та Інструкції щодо її формування : Наказ ДСА України від 05.12.2013 р. № 169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0169750-13#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

20. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. Узагальнення судової практики від 29.08.2003 р. Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

21. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків : Право, 2011. 344 с.

22. Трахтеров В. С. Вменяемость как условие уголовной ответственности. *Ученые записки Харьковского юридического института. Кафедры уголовного права и процесса и криминалистики*. Вып. IX. Харьков, 1957. С. 5–12.

23. Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве. Исторический очерк : учебное пособие. Харьков : Изд-во Укр. юрид. акад., 1992. 83 с.

24. Ухвала Верховного Суду України від 19.01.2010 р., справа № 5-4519км09. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/8036881> (дата звернення: 22.06.2024).

25. Ухвала ККС ВС від 25 вересня 2018 р., справа № 659/172/18, провадження № 51-8820ск18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76822708> (дата звернення: 22.06.2024).